

Strand 3: Lluís Domènech i Montaner and Art Nouveau Worldwide

“Com per art d’encantament”: la col·laboració entre Domènech i Montaner i els pintors catalans Llimona, Baixeras i Riquer entorn als esgrafiats de l’Hotel Internacional (1888)¹

Dra. Esther Alsina Galofré
Departament d’Història de l’Art
Universitat de Barcelona

Resum

El 1888 s’inaugurà el Gran Hotel o Hotel Internacional amb motiu de l’Exposició Universal celebrada a Barcelona aquell any. El projecte arquitectònic anà a càrrec de Lluís Domènech i Montaner i es va dur a terme en un termini molt breu, situant-se al Passeig de Colom i essent enderrocats després del gran certamen. Fou un projecte ambiciós que va suscitar molt d’interès per part de la premsa i un dels aspectes més destacables és la seva decoració exterior, la qual va ser efectuada a partir de la col·laboració entre l’arquitecte i els pintors Joan Llimona, Alexandre de Riquer i Dionís Baixeras. Tots tres artistes van saber treballar a l’uníson en les composicions, alhora que pels esgrafiats finals es va comptar amb l’empresa Saumell i Vilaró, la qual ja havia col·laborat amb Domènech i Montaner a l’Ateneu de Canet de Mar (1885). En aquest sentit, el diàleg entre l’arquitecte, els pintors i els decoradors va materialitzar, en certa manera, l’esperit utòpic que havia caracteritzat el projecte de William Morris i les Arts & Crafts. Una col·laboració inèdita per una arquitectura efímera.

Paraules clau: Gran Hotel – Hotel Internacional / decoració pictòrica / esgrafiats

Abstract

In 1888, the Gran Hotel or Hotel Internacional was invested when the Universal Exhibition held in Barcelona that year. The architectural project was carried out in a very short time by Lluís Domènech i Montaner. It was located on the Passeig de Colom, near the port, and was demolished after the great fair. It was an ambitious project that aroused a lot of interest from the press and one of the most remarkable aspects is its outdoor decoration, which was based on the collaboration between the architect and the painters Joan Llimona, Alexandre de Riquer and Dionís Baixeras. As we will see, all three artists knew how to work in unison in the compositions, while for the final sgraffiti the Saumell i Vilaró Company was counted on, which had already cooperated

¹ I+D Entre ciudades: el arte y sus reversos en el período de entresiglos (XIX-XX) [PID2019-105288GB-I00]; GRACMON (Grup de Recerca en Història de l’Art i del Disseny Contemporanis).

with Domènech i Montaner at the Ateneu of Canet de Mar (1885). In this sense, the dialogue between the architect, the painters and the decorators materialized, in a certain way, the utopian spirit that had characterized the project of William Morris and the Arts & Crafts: an unprecedented collaboration for an ephemeral architecture.

Key words: Gran Hotel – Hotel Internacional/ painting decoration / sgraffiti

**DIONÍS BAIXERAS (1862-1943):
DE LA MINA DE PLOM EN PAPERS PETITS A LA FAÇANA D'UN HOTEL**

El pintor barceloní Dionís Baixeras i Verdaguer (1862-1943) ha estat un artista conegut sobretot per les seves obres pictòriques de tendència naturalista, de temàtica rural i marinera, molt sovint de grans dimensions i realitzades amb una factura pictòrica exquisida, que demostren un bon domini de la tècnica. Poc o gens se sap d'aquelles produccions que Baixeras va realitzar en suports murals i per tant més enllà dels llenços pintats a l'oli, o poc sabem de les seves nombroses carpetes de dibuixos efectuats en papers de format reduït.

Hom sap que la carrera d'un pintor o pintora no es limita a les obres que varen obtenir més succés i medalles en la seva trajectòria, ni a les composicions definitives que presentaria en certàmens i exposicions. Darrere de cada peça pictòrica de Baixeras hi ha un procés creatiu molt ampli, que endegaria des de ben jove a les aules de Llotja. Aquest material previ a les obres finals i definitives conformen un gruix de gran valor, al qual se li suma el valor documental que ens ofereix l'escrit biogràfic que Baixeras finalitzà i signà un any abans de morir (1942) i que es conserva inèdit a la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi.²

En les memòries manuscrites el pintor dedicà un capítol ben farcit de comentaris, exemples i opinions dedicat al seu procés artístic i que va titular: "Técnica de los apuntes y estudios como base de la producción de la mayor parte de todas mis obras; recuerdos de una entrevista." (Capítol XXVI, pp. 97-99).

El seu procés de treball consistia en la realització de dibuixos i apunts que efectuava amb llapis de plom del natural damunt de suports de paper de mides reduïdes, primer en "cartulinitas de menos de diez centímetros y con figuritas de tamaño menor de tres centímetros" i posteriorment en papers més grans "tamaño octavo de papel Engre o Kanson." Per Baixeras, els apunts i els estudis formaven el gruix i el nucli essencial de tota la seva producció artística, i a dia d'avui ens n'han arribat milers.

El treball incansable, sobretot gràfic, però també pictòric de Dionís Baixeras es tradueix en el gran volum d'obra que va realitzar al llarg de la seva dilatada trajectòria, ja que

² BAIXERAS VERDAGUER Dionisio (1942). *Experiencias y recuerdos autobiográficos de un pintor octogenario*. Manuscrit inèdit conservat a la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi.

Baixeras no deixaria de crear fins el final dels seus dies. Així mateix, un dels aspectes artístics més desconeguts de la seva producció és la decoració mural, que anà realitzant a partir d'importants encàrrecs que el durien a col·laborar en edificis públics, privats, de caràcter religiós i també civil.³

TRES ARTISTES AL TALLER D'ALEXANDRE DE RIQUER

En el capítol biogràfic que ens permet delectar-nos amb el procés creatiu de Dionís Baixeras, apareix una informació molt interessant i detallada que ens ha permès relacionar-lo amb l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner (1849-1923). En efecte, Baixeras consideraria que l'Exposició Universal de 1888 va suposar per Barcelona un moment d'interès universal importantíssim, que recordaria sempre. En aquest certamen i concretament en la secció de Belles Arts, Baixeras exposà alguns quadres de la temàtica que aleshores ja conreava i amb la que ja hauria triomfat al Saló de París, com són els titulats *Vida tranquila a orillas del mar* y *Pastorcillo de los Pirineos*, els quals foren guardonats amb medalla d'or pel jurat internacional i adquirits per Aniceto Menchaca amb destí a Buenos Aires.⁴

Ara bé, la participació de Baixeras al gran certamen barceloní no es limitaria a l'exposició al Palau de Belles Arts de dos quadres de temàtica marinera i rural, sinó que el pintor va veure's implicat en altres afers artístics. En efecte, a Baixeras se li concedí el disseny dels dos diplomes, el de premis i el de cooperació de l'Exposició després d'haver concorregut al concurs convocat per tal comesa i en el que obtingué premi i accèssit. Segons l'artista, els dos dissenys foren realitzats en blanc i negre, però amb colors a l'oli sobre llenç.⁵

La contribució de Dionís Baixeras també es faria evident en una decoració de gran envergadura, preparació de la qual l'apropà al procés creatiu de l'artista contemporani a Baixeras, Alexandre de Riquer, el qual li proporcionà un nou prisma creatiu que Baixeras adoptaria sense oblidar-ne l'origen:

“Llegó el período de la Exposición Universal de 1888 y entonces fuimos encargados, con mis amigos Juan Llimona y Alejandro de Riquer, de dibujar las figuras por la silueta, representativas de todas las naciones principales del mundo, que ampliadas, sirvieron para los esgrafiados que decoraban las fachadas del improvisado Hotel del Paseo de Colón. Los Trabajos los hacíamos en el estudio de Riquer.

Unos pequeños álbums, con delicadas figuritas y afiligranados estudios de flores, aves, etc., de dicho artista me impresionaron tan agradablemente, que decidí entonces utilizar también álbums de pequeñas dimensiones para más anotaciones del natural, lo mismo

³ ALSINA GALOFRÉ, Esther (2014). “La pintura mural de Dionís Baixeras (1862-1943)”. *Goya: Revista de Arte*, núm. 348, pàgs. 242-253.

⁴ BAIXERAS VERDAGUER, Dionisio (1942). *Experiencias y recuerdos autobiográficos...op. cit.*, Capítol XX, pàg. 73; Capítol XXII, pàg. 77 i Capítol XXIV, pàg. 87.

⁵ BAIXERAS VERDAGUER, Dionisio (1942). *Experiencias y recuerdos autobiográficos...op. cit.*, Capítol XX, pàg. 70.

en la playa y Puerto, como en el Pirineo y demás escenarios catalanes dibujados o apuntados con lápiz plomo con los efectos de luz y de sombra trazados primero con rayitas paralelas, para ya después, haciendo servir el dedo meñique como difumino, logrando efectos de luz, finezas de mar y celajes de que darán buena prueba los cerca de cincuenta álbums que quedaran después de mi muerte, aparte de los demás apuntes en otros tamaños y procedimientos.”⁶

EL DIÀLEG ENTRE LES TÈCNIQUES AL GRAN HOTEL: PINTORS DISSENYEN I DECORADORS REALITZEN ELS ESGRAFIATS

L’edifici de cinc pisos i 800 habitacions que fou l’Hotel Internacional comptava amb planta baixa, entresòl, primer pis, principal i segon pis, quatre torres angulars i un cos central estaria destinat a acollir les comissions oficials i els visitants de l’exposició. Segons Juan Bassegoda se situava dins de la línia de la primera arquitectura de Domènech, molt semblant a la del seu col·laborador Josep Vilaseca i Casanovas (Barcelona, 1848-190). És ben sabut que es va erigir i decorar en molt poc temps: les obres van iniciar-se el 5 desembre de 1887, tres dies després es començaria a treballar en el pis de formigó damunt del qual descansaven l’edifici i els ciments.

Només setze dies després ja començaren a aixecar-se les parets i el dia 12 de febrer es donaren per finalitzats el treball dels paletes i es construí la coberta. Per celebrar la finalització d’aquesta part del procés, s’oferí un banquet als 800 treballadors al pati de l’hotel, i que fou presidit per l’alcalde Francesc de Paula Rius i Tauler (1833-1890) assegut al costat de Domènech i Montaner. Seguint un ritme trepidant, el 22 de febrer de 1888 s’iniciaren les obres de decoració exterior i el 10 de març els treballs de les pintures en esgrafiats dels 1.000 plafons que ornamentaven les quatre façanes.⁷

Com bé apunta el Dr. Daniel Pifarré, investigador de la tècnica de l’esgrafiats en època modernista, entre 1888 i 1891 l’esgrafiats “experimenta un canvi significatiu en la importància que adquireix en les decoracions de l’arquitectura.”⁸ L’estucat general de l’edifici va anar a càrrec de Ramon Marsal i Puig, pintor decorador i esgrafiador establert a Gràcia que seria premiat en aquest certamen. Per la realització dels treballs

⁶ BAIXERAS VERDAGUER Dionisio (1942). *Experiencias y recuerdos autobiográficos...op. cit.*, Capítol XXVI, pàgs. 99-100.

⁷ “El Gran Hotel Internacional”. *La Exposición: órgano oficial*, núm. 57, 22-8-1888, pàg. 11; RAMON GRAELLS, Antoni (2011). “L’Hotel Internacional de Lluís Domènech i Montaner: arquitectura moderna i nacional”, *Biblio 3W Revista Bibliogràfica de Geografia y Ciencias Sociales*, vol. XVI, núm. 966, 15-3-2011, <<https://www.ub.edu/geocrit/b3w-966.htm>>. Consultat el 26/3/2023; SÀIZ XIQUÉS, Carles (2012). “El Gran Hotel Internacional de Lluís Domènech i Montaner. Un projecte modern, funcional i efímer”. *El Sol de l’Aubó*, XI, núm 41, pàgs. 19-26.

⁸ PIFARRÉ YÁÑEZ, Daniel (2016). *Els esgrafiats del modernisme a Barcelona*. Tesi doctoral dirigida per la Dra. Teresa Sala. Departament d’Història de l’Art, Universitat de Barcelona, pàg. 77.

en jornades de deu hores, s'instal·laren una sèrie de focus elèctrics energia dels quals era subministrada per un motor de gas fabricat per Escuder i Castells de Barcelona i que també va rebre un premi a l'Exposició.⁹

Val a dir que el programa decoratiu i sobretot la tècnica que Domènech i Montaner va emprar en l'Hotel Internacional té una gran relació amb el Cafè-Restaurant, construït per encàrrec del citat Rius i Tauler entre el setembre de 1887 i el juny de 1888, i que presentava una decoració exterior i interior que hauria començat el març d'aquell 1888, és a dir un mes abans de l'obertura de l'Exposició Universal. Aquest edifici presentava els murs i sostres estucats i esgrafiats, amb motius iconogràfics que haurien estat dibuixats pel pintor i decorador Ferran Xumetra (1860-1920) i pensades per ser traslladades als murs per Eugeni Saumell i Jaume Vilaró mitjançant la tècnica de l'esgrafiats. Aquest recurs el veuríem de forma paral·lela a la façana i vestíbul central del Gran Hotel Internacional, on Saumell i Vilaró també van dirigir els treballs d'esgrafiats entre finals de febrer i primers de març.¹⁰ Així doncs, els programes de decoració amb esgrafiats que trobem en ambdós edificis evidencien com l'Exposició Universal de 1888 va esdevenir un moment important per l'ús de l'esgrafiats, el qual adoptaria protagonisme en les decoracions arquitectòniques.

Així es resumia la celeritat del projecte: “rapidez verdaderamente fabulosa con que ha sido construido el Gran Hotel Internacional, inaugurado en el pasado jueves. “Inició los brindis el Sr. Pau, dando las gracias a los concurrentes y manifestando que éstos no asistían a la inauguración de un Hotel ni de una empresa especulativa, sino a una victoria alcanzada por los obreros y artistas.”¹¹

Així mateix la premsa es feia ressò de les imatges que decoraven la façana anterior, principal i laterals, les quals el mes de març de 1888 ja estaven totalment acabades. Segons el *Diario de Barcelona* a principis de març s'estaven col·locant adornaments en relleu a totes les façanes, i afegia que es decorarien amb esgrafiats que partien dels dibuixos de figures al·legòriques de les principals nacionals del món efectuades pels artistes Riquer (1856-1920), Dionís Baixeras (1862-1943) i Joan Llimona (1860-1926).¹² Així doncs, les nombroses decoracions representaven al·legories de diverses nacions, regions i ciutats del món, i permetien als visitants fer una immersió i viure una experiència estètica a través de les diferents cultures, també orientals, d'arreu del món:

“En la lateral encarada en dirección del monumento a Colon véanse las alegorías de Venezuela, Perú, Brasil, Guatemala y las Antillas. En la parte de fachada principal, correspondiente al ala izquierda, figuran las alegorías de Portugal, Francia, Dinamarca, Suiza, Florencia, Italia, Nápoles, Roma, Japón, Persia y Rusia. En la parte de fachada principal, correspondiente al ala izquierda, figuran las de Rumanía, Bélgica, Bulgaria,

⁹ BASSEGODA NONELL, Juan (1979). “La construcción en la historia. El Hotel Internacional. Exposición Universal de 1888 en Barcelona”. *CAU*, núm. 53, 2-1979, pàgs. 26-27.

¹⁰ BRU TURULL, Ricard (2019). “Lluís Domènech i Montaner i el japonisme. Dels esgrafiats del cafè-Restaurant (1888) als de la Fonda Espanya (1903)”. *Domenechiana*, VII, núm. 14, pàgs. 18-41. Agraïments al Dr. Ricard Bru per la seva ajuda.

¹¹ “El Gran Hotel Internacional”. *La Exposición: órgano oficial*, núm. 47, 10-4-1888, pàg. 5.

¹² *Diario de Barcelona*, núm. 68, 8-3-1888) pàg. 3.068.

Holanda, Wurtemberg, Prusia, Sajonia, Alemanya y Baviera. En la fachada lateral en direcció al Paseo de la Aduana, véanse representadas Montenegro, Austria, Hungría, Islandia, Irlanda, Estados-Unidos, Inglaterra, Australia y Escocia.”¹³

Des de la tribuna d’*El Diluvio* també s’esmentaren les diferents nacions representades en els esgrafiats, i s’hi afegien Suècia, Egipte i Venècia.¹⁴ *La Ilustración* detallaria que alhora que en els panys de paret del primer pis hi havia figures dels tres pintors ja esmentats, la resta estava decorat amb motius esgrafiats dissenyats per Lluís Domènech i Montaner.¹⁵

Des dels diaris se seguia amb detall el procés i avançament de les obres de construcció i decoració de l’edifici, i fins i tot en narraven algun incident, com per exemple la caiguda d’un dels obrers des d’una bastida col·locada en el primer pis, mentre treballava en la decoració de les parets exteriors, i que afortunadament no acabà en mortalitat.¹⁶ A més d’explicar aquests fets, a mitjans de març des de la tribuna del *Diario de Barcelona* es detallava que en els panys de paret del primer pis de l’Hotel Internacional s’hi estaven pintant una sèrie de figures dibuixades per Riquer, Baixeras i Llimona amb la tècnica de l’esgrafiats, que durien a terme Saumell i Vilaró. Per aquesta comesa decorativa s’utilitzaria la tècnica de l’esgrafiats a la italiana i l’estuc,¹⁷ tot realçant les figures amb algunes notes de color. S’elogiava algunes d’aquestes figures pel seu caràcter ornamental, alhora que s’afirmava que algunes resultaven desequilibrades.¹⁸

La publicació monogràfica dedicada al certamen internacional, és a dir *La Exposición: órgano oficial*, aplaudiria la “rapidez verdaderamente fabulosa” amb la que s’hauria construït el Gran Hotel Internacional, que a primers d’abril ja s’hauria inaugurat com a fruit d’una “victoria alcanzada por los obreros y artistas.”¹⁹ I així fou com culminà el magne projecte arquitectònic que s’havia iniciat a primers de desembre de 1887. (fig. 3) Amb una celeritat admirable, en el 22 febrer de 1888 ja es podria començar a admirar l’inici de les obres de decorat exterior i el 10 de març hom podria contemplar el començament de la decoració de la pintura en esgrafiats dels 1.000 plafons de les quatre façanes, en un diàleg de tècniques entre els tres pintors Joan Llimona, Dionís Baixeras i Alexandre de Riquer, els quals cinc anys més tard promourien la fundació del Cercle Artístic de Sant Lluç (1893).

En resum, l’edifici s’havia plantejat com un dels punts de trobada més importants del certamen, i com un espai que acollí gent de tot el món - tant visitants com expositors - que en la decoració artística varen trobar un programa iconogràfic que pretenia abastar

¹³ *La Vanguardia*, núm. 122, 25-3-1888, pàg. 1.

¹⁴ *El Diluvio*, núm. 79, 19-3-1888, pàg. 2388.

¹⁵ “Exposición”. *La Ilustración*, núm. 386, 25-3-1888) pàg. 207; *Diario de Barcelona*, núm.77, 17-3-1888, pàg. 3515.

¹⁶ *Diario de Barcelona*, núm.72, 11-3-1888, pàg. 3.228.

¹⁷ “El Gran Hotel Internacional”. *La Exposición: órgano oficial*, núm. 57, 22-8-1888, pàgs. 9; 11-12.

¹⁸ *Diario de Barcelona*, núm.77, 17-3-1888, pàg. 3.515.

¹⁹ “El Gran Hotel Internacional”. *La Exposición: órgano oficial*, núm. 47, 10-4-1888, pàg. 5.

la universalitat cultural. Sens dubte, els mil plafons que representaven regions i cultures del món aconseguirien tal efecte, alhora que aconseguiren unir plàsticament un arquitecte, tres pintors i un equip d'esgrafiadors. Malauradament el Gran Hotel desapareixeria²⁰ després de la mostra, malgrat l'ambició del projecte: "La historia de los edificios que existen es a veces laboriosa y complicada, pero la historia de los edificios desaparecidos es todavía más difícil de escribir."²¹

Curriculum Vitae

Llicenciada en Belles Arts (2007), Màster en Gestió del Patrimoni Cultural (2009) i doctora en Història de l'Art (2015) per la Universitat de Barcelona, amb una tesi doctoral sobre societats d'artistes i col·leccionisme d'art. Ha estudiat el fons xilogràfic Jolis-Pla de la Biblioteca de Catalunya, ha estat tècnica de museu de la Diputació de Barcelona a la Biblioteca Museu Víctor Balaguer i ha estudiat diferents col·leccions artístiques (Llegat 1956 del Museu Víctor Balaguer, fons de Patrimoni de la Facultat de Belles Arts UB i la col·lecció Muñoz Ramonet de l'Ajuntament de Barcelona). La tesi doctoral va realitzar-se gràcies a una beca predoctoral FPI del Ministeri d'Economia i Competitivitat (2011-2015), tot realitzant estades d'investigació al Musée des Beaux-Arts de Montréal, a l'INHA (París) i a The Paul Mellon Centre-Yale University (Londres). És professora del Departament d'Història de l'Art de la UB. Actualment és coordinadora acadèmica del Màster en Gestió del Patrimoni Cultural i Museologia de la UB i membre del Grup d'Investigació GRACMON.

²⁰ DOMÈNECH ROURA, Pedro (1963). "El arquitecto que fue mi padre. Cuadernos de Arquitectura", núm. 52/53, pàgs. 2-3; BOHIGAS, Oriol (1963). "Vida y obra de un arquitecto modernista", *Cuadernos de arquitectura*, núm. 52, 67-92.

²¹ BASSEGODA NONELL, Juan (1979). "La construcción en la historia. El Hotel Internacional. Exposición Universal de 1888 en Barcelona", *CAU*, núm. 53, 2-1979, pàgs. 26-27.